

DOI 10.33294/2523-4234-2025-35-1-29-42

УДК [930.85:737.032.041.5](392/393)"652"

ORCID: 0000-0002-1636-981X

Анастасія Юріївна Баукова

Нумізматичні замальовки до портрета Зевса Лідійського

Стаття присвячена аналізу нечисельних нумізматичних свідчень про один із локальних варіантів Зевса – Зевса Лідійського. Ім'я цього бога нечасто з'являлось в епіграфічних пам'ятках, але він надійно засвідчений монетами деяких міст Лідії. Незалежно одне від одного, в різні часові проміжки магістрати міст вміщували на монетах зображення статуї Зевса Лідійського, іконографія якого відмінна від вигляду статуї Фідія. Цікавим є те, що в римські часи це архаїчне божество стає одним із актуальних способів показати якщо не грецьку, то місцеву ідентичність у поєднанні із загальноримськими цінностями. В Малій Азії було кілька локальних варіантів Зевса і їх вивчення дозволяє побачити варіативність пантеонів малоазійських греків.

Ключові слова: Зевс, Лідія, монети, ідентичність, романізація, римська провінція Азія

Anastasiya Baukova

Numismatic sketches for the portrait of Zeus Lydios (Zeus of Lydia)

The few numismatic evidences about one of the local variants of Zeus – Zeus Lydios (Zeus of Lydia) are analyzed. It is stated that Zeus of Lydia was believed to be a way of “reincarnation” of the Phrygian Meno, and, along with Cybele, became one of the “fathers” of the region.

The name of this god appeared infrequently in epigraphic monuments, but it is reliably attested by coins of some cities of Lydia. Independently of each other, in different time periods, the magistrates of the cities placed on coins the image of the statue of Zeus of Lydia, the iconography of which is different from the appearance of the statue of Phidias. The bust or statue of Zeus of Lydia can most often be seen on the coins of Sardis from the beginning of the 2nd century BC, that is, since the time of autonomous minting within the Pergamon kingdom. With the spread of Roman power in the region and the creation of the Roman province of Asia, images of Zeus of Lydia continued to be actively used in the decoration of coins. The idea of the independence and guardianship of the main gods over the city and the region can be seen in the placement of a bust of Zeus or his statue with an eagle and a scepter in his hands on one side and a bust of Tyche on the other. Although he is called Lydian in inscriptions, not all cities in the region have evidence of the spread of the cult. The cities in which coins mentioning Zeus of Lydia were minted were located on the slopes of the mountain passes of Tmolus (Sardis, Attalea), Sipylum (Magnesia) and Katakekaumene (Maeonia, Sala, Daldis, Bagis, etc.) and for the latter group of cities, given the geographical features, the continuity of the cult of Zeus of Lydia is more understandable. It is interesting that in Roman times this archaic deity becomes one of the relevant ways to show if not Greek, then local identity in combination with general Roman values. In Asia Minor there were several local variants of Zeus and their study allows us to see the variability of the pantheons of the Asia Minor Greeks.

Keywords: Zeus, Lydia, coins, identity, romanization, Roman province of Asia

Історія античної культури та античної доби загалом значною мірою базується на вивченні релігійних уявлень мешканців стародавнього Середземномор'я. Те, що зазвичай називається “давньогрецькою релігією” є складною сумішшю місцевих взаємовпливів та культурних трансформацій, які залежали від історичних обставин. З точки зору сучасної людини, вихованої в традиціях християнства та європейської релігійної культури, часом важко усвідомити, що для умовного стародавнього грека не існувало поняття догми чи єдиного правильного образу бога. Образ грецьких богів відомий нам з літературних та візуальних джерел. Але міфи не були релігією греків. Кожен поліс та регіон, виходячи із історичної традиції та політичних обставин по-своєму трактував постаті богів. Тим цікавішою була ситуація в таких історично та культурно строкатих регіонах, як Анатолія. Серед населення західного узбережжя півострова переважали іонійські греки, для яких добре знаними та шанованими були боги олімпійського пантеону. Проте, чим далі вглиб Анатолії, тим сильнішими ставали позиції місцевих божеств. Однак перський період в історії краю, завоювання Александра Великого, існування елліністичних держав та утворення римських провінцій в регіоні призвели до трансформацій загально-грецьких та місцевих культів і уніфікації персоніфікацій божественних сил. Цей регіон є надзвичайно багатим на локальні культи Зевса, Аполлона, Артеміди тощо, більша частина з яких відома лише за уривчастими відомостями джерел, оскільки їх культ формувався вже в період кризи міфологічного світогляду. В центрі уваги запропонованого дослідження перебуватиме постать такого цікавого локального варіанту Зевса, як Зевс Лідійський. Ця стаття буде розвитком раніше опублікованих тез (Баукова, 2022, с. 12).

Якщо поглянути на карту Анатолії, то одразу помітне історичне і культурне районування регіону, що було визначено існуванням потужних державних та етнічних союзів в період бронзового та ранньозалізного часу. Еолія, Віфінія, Карія, Кілікія, Іонія, Місія, Фрігія та інші регіони були центрами географічно та культурно ізольованих державних утворень, які після загибелі та інкорпорації до інших держав чинили значний вплив на формування грецької, а згодом і римської культури. Одне із центральних місць в цьому процесі належить Лідії, регіону який не мів сталих кордонів і досяг піку своєї потужності в часи перського панування. Столицею Лідії були Сарди, чії руїни розташовані біля сучасного міста Сарт – околиці муніципалітету та району Саліхлі в провінції Маніса (Республіка Туреччина). Оскільки метою дослідження не є характеристика історії та культури лідійців, лише побіжно зазначимо, що Лідія стала батьківщиною монетного карбування, особливої мовної та правової традиції. Усе це має значення для висвітлення постаті Зевса Лідійського. Цей бог (чи варіант різних іпостасей Зевса) дуже рідко опинявся в центрі уваги істориків та релігієзнавців. Для українського антикознавства постать Зевса Лідійського взагалі є недослідженою. Однак накопичення археологічних джерел дає змогу ширше поглянути на цього бога.

Індоевропейське походження Зевса не викликає жодних суперечок в середовищі дослідників. Його вважали покровителем усіх небесних явищ, що було “легітимізоване” через поділ влади зі своїми братами, коли Зевсу дісталось небо, Посейдону – водна стихія, а Гадесу – підземний простір. Зевса вважали батьком богів та людей,

володарем неба, світла, блискавок, який керував силами природи та порядком у світі (Mały słownik kultury antycznej, 1962, s. 317). Атрибутами Зевса був орел, дуб та блискавка. Його представляли у вигляді достойного старця, який тримає в руках орла чи блискавку. Саме таку іконографію ми і бачимо на монетах. Але найбільш відомою в Середземномор'ї була, очевидно, статуя Зевса Олімпійського роботи Фідія.

Зевс був найвищим втіленням божественності в архаїчному світі, описаному Гомером, і зберігав цю рису упродовж усього часу існування античної цивілізації. Вольтер Отто вважав, що все, що можна сказати про кожного з богів Греції можна було сказати і про Зевса, і жодне із досліджень про постаті богів не можна розглядати поза постаттю Зевса (Otto, 2022, s. 49). З плином часу Зевс стає національним та політичним божеством, а важливість понять та проявів, які уособлювала постать Зевса, не могла не позначитись на існуванні поширеного списку варіантів імен (прикметників) цього бога. Окрім того, за даними літературних джерел і досліджень античних міфогравів відомо щонайменше три так би мовити глобальні варіанти Зевса – Зевс Аркадійський (Zeus Lukaios), Зевс з Додони (Zeus Dôdônaios або Pelasgikos) та Зевс Критський (Zeus Diktaios або Krêtagenês). Окрім того, існував також загальноелініський Зевс Олімпійський, відправи на честь якого з'єднували і цементували грецьку ментальність та ідентичність. Таким чином Зевс греків I тис. до н. е. був симбіозом індоевропейського божества та критського Зевса – немовляти, богом, який вмирав і воскресав щороку.

Грецькі та латинські поети дають Зевсу величезну кількість епітетів і “прикметників”, які походять частково від місць, де йому поклонялися, а частково від його повноважень і функцій, і тому було б марно і майже неможливо перерахувати всі ці місця в Середземномор'ї. Зевс, як і інші грецькі боги, був божественною силою, яка діяла одночасно в людині, природі і суспільстві, у різних площинах реальності. Найбільш яскравим прикладом є свідчення Ксенофонта, коли він прославляє Зевса Басиліса (“правителя”) і зазнає фінансових труднощів, оскільки забув умилювати Зевса Мілікіуса (епітет походить від слова “мед”), пов'язаного із сімейним благом (Ксенофонт, 1986, VII, 8, 1–6).

Цікавим є те, що обмеження джерельної бази дозволило дослідникам XIX – початку XX ст. більш “сконструювати” образ Зевса, ніж визначити його інтерпретацію. Після відкриття голови Зевса на території гімнасії римського часу в Сардах дослідники обговорювали можливість інтерпретації бога з Зевсом Стратієм (Stratios) званого з монет Мавзола в Галікарнасі (Métraux, 1971, p. 158). Така ситуація характерна для усіх лідійських божеств чоловічої статі, які є значно менш читабельні, ніж жіночі.

Вважалося, що Зевс Лідійський був способом “перевтілення” фригійського Мена, і, поруч із Кібеллою, став одним із “батьків” регіону. Ця теза є цілком логічною, виходячи з усталеного ще за Гомера бачення ролі бога як голови патріархальної родини богів та смертних (Іліада, I, 500). Така ж форма звернення до бога, як до батька, містилась і в імені римського Юпітера. З огляду на те, що частина давніх міфів пов'язана із царями Лідії або відбувалась на її території, припускають, що, ймовірно, одним із місць народження Зевса була Лідія. Ось як про це говорить Іоан Лідус в своєму творі “De Mensibus”: “коринфянин Евмел стверджує, що Зевс народився в тому місці,

яке ми знаємо як Лідію, і він досить правдивий, наскільки це [можливо] в історії. Бо навіть зараз у західній частині міста Сарди, на хребті гори Тмолус, є місце, яке раніше називалося “[місцем] народження дощового Зевса” [Gonai Dios hyetiou], але тепер, оскільки мова була змінена з часом, називається Deusion” (Johannes, 2013, 4, 71). І він тут був органічним, споконвічним богом, подібно до Артеміді, Кори в їхніх еллінізованих проявах.

Звернення до Зевса Лідійського зафіксовано у вотивному приношенні та поховальних написах кінця IV ст. до н. е. У першому випадку бога називають доброзичливим, а у другому – караючим за осквернення могили (Crawford H. Greenewalt).

Вважалось, що славою царів возвеличував Зевс (Іліада, I, 275) і берло, символ влади, могло стати видозміною звичаю тримати в руках культове зображення статуї Зевса (Wipszyska, 37). Усі іпостасі Зевса, чи то панування над горами, чи то через погодні явища, чи то панування над багатствами, чи то через опіку над подорожніми та домашнім вогнищем, поєднує властивість Зевса головувати, очолювати, провадити. Саме це і стало причиною того, що Зевс був покровителем суверенної влади в усіх площинах життя і в різних ситуаціях. Ця здатність, на нашу думку, і стала передумовою появи Зевса Лідійського на монетах міст римської провінції Азія в часи потрясіння та відносно спокійної економічної ситуації.

Погруддя чи статую Зевса Лідійського найчастіше можна побачити на монетах Сард від початку II ст. до н. е., тобто ще з часів автономного карбування в межах Пергамського царства. З поширенням влади римлян в регіоні та створенням римської провінції в Азії зображення Зевса Лідійського продовжували активно використовуватись в оздобленні монет. Ідею самостійності та опіки головних богів над містом та регіоном можна побачити, наприклад, у вміщенні погруддя Зевса чи його статуї з орлом та скіпетром в руках, або погруддя богині Тюхе. Тюхе, уособлення ідеї доброї долі, фортуни, Піндар в 12 Олімпійській оді називає донькою Зевса Визволителя (Odes. Pindar, 1990, p. 12). Звернення до неї, на думку автора, було потрібним, адже немає вірного знаку від богів про майбутнє. Надії виникають внаслідок поворотів долі, але надії не завжди справджуються і не завжди мають очікуваний результат (Paradimitropoulos, 2019, p. 22.)

В I Піфійській оді Піндар звертається до Зевса Виконавця забезпечити мир в полісі (Odes. Pindar, 1990, p. 1), адже мир забезпечує згуртованість громадян поліса. Ці думки можуть допомогти нам зрозуміти логіку сенсів зображень монет.

На відміну від багатьох богинь та богів, яких ми зустрічаємо на монетах, Зевс Лідійський був одним із небагатьох, чиє ім'я здебільшого вказувалося у легенді – ZEYC AYΔIOY, що, правда, тільки у випадку монет з погруддям бога і тільки у карбуванні Сард. Бога показано чоловіком середнього віку, з хвилястим волоссям, вусами та акуратною, часто трикутною бородою. Волосся на голові Зевса стягнуто тенією (стрічкою) чи вузькою діадемою. Також на монетах Сард майже завжди вміщувалась локальна прив'язка – ΣΑΡΔΙΑΝΩΝ (сардійці). З іншого боку, монети, карбовані у місті, були напрочуд сучасними з огляду на те, що один бік монети (реверс у сучасному розумінні), за виключенням невеликої кількості монет на честь союзів з Пергамом чи пошанування видатних подій з історії міста, був прикрашений погруддям або міфічного персонажа (Зевса, Тюхе, Діоніса, Геракла тощо) або римського імператора чи членів його родини.

Іл. 1. Монета з погруддям Зевса Лідійського та богині Рومي з Сард (BMC 77; GRPC Lydia 303)

Монети з погруддям Зевса Лідійського карбувалися в Сардах у часи династії Северів і були одним із проявів розквіту традиції автономного чи напівавтономного карбування. Цікавим є приклад монети з поєднанням погруддя Зевса Лідійського та богині Рومي, яка сидить на обладунках та тримає Ніку і паразоній (римський короткий меч) у руках. Модель такого візерунку відома з автономних монет з 117–192 рр. Монета цікава “двомовністю” своїх сенсів – римську богиню в оточенні символів римської військової потуги описує грецька легенда ΘΕΑ ΡΩΜΗ (іл. 1).

Іншим варіантом оформлення монет з погруддям Зевса Лідійського було поєднання із Гераклом, горбатим биком перед двома вівтарями, обвитими зміями (іл. 2). Останній символ є доволі контрверсійним, адже під ним можна вбачати не вівтар, обвитий змією, а яйце всесвіту (космічне яйце), знане з орфічної міфології. Яйце

Іл. 2. Монета з погруддям Зевса Лідійського, Гераклом та горбатим биком (GRPC Lydia, 322)

часто зображувалось обвитим змією Ананке, і з нього згодом вилупилося божество – гермафродит Фанес (Протогон), і саме з нього потім постали інші боги. У нумізматичних каталогах теж можна зустріти опис, що це омфал, обвитий змією. Однак нам ближчою є версія про космічне яйце і Ананке. Саме такий випадок ми бачимо на монеті з Сард, де в оточенні епонімної легенди вміщено зображення змії, що обвиває яйцевидний предмет (іл. 3).

Іл. 3. Монета з погруддям Зевса Лідійського та омфалом, обвитим змією (GRPC Lydia 323)

Аналіз монет міст провінції виявляє цікаву особливість. З давніх-давен на монетах зображена статуя Зевса, яка znana і в різних містах регіону. Магістрати Магнезії над Сипілумом вміщували зображення статуї в II–I ст. до н. е., однак із початком правління Августа цей мотив зникає назавжди.

Дивує те, що в епоху династії Антонінів та Северів магістрати лідійських міст Меонії, Тріполіс, Сард, Феатири тощо використовують зображення дуже архаїчних статуй богів, хоча в той час вже існували усталені елліністичні канони – статуї роботи Фідія, Леохара, Праксітеля тощо. Зевс Лідійський не став винятком, і в I–III ст. н. е. ми далі бачимо виключно статую з орлом і скіпетром в руках. Послідовні й тяглі емісії монет можна розцінювати як свідчення того, що статуя Зевса Лідійського насправді існувала. Тим більше, що зображення бога на римських монетах аналогічне зображенням з монет часів Пергамського царства. Ця обставина тим не менше, не дає відповіді на питання подібності чи відмінності Зевса Лідійського на інших Зевсів, знаних в регіоні – Зевса з Міласи чи з Лабранди. Спостерігаючи певні мистецькі подібності між головою Зевса, виявленою у гімнасії Сард в 1967 р. та головою Зевса статуї роботи Фідія, можна побачити спробу адаптації цього твору скульпторами з Лідії чи Карії (Métraux, 1971, p. 159).

Оскільки монети міст провінції забезпечували потреби місцевого ринку, то представлені на них зображення слугували презентацією міста та цінностей, важливих для пропагування. Карбування монети також було привілеєм та свідченням певної автономності міста. Для забезпечення балансу лояльності магістрати міст все ж таки дотримувались певної програми, і тому в Сардах у 65 р. н. е. магістрат з романізованої родини Тиберій Клавдій

Мнасеас (Ті. КІ. Mnaseas Strategos) викарбував монету (пів асаріон) на пошанування божественного сенату (легенда ΘΕΟΝ CYNKΛΑΝΤΟΝ) (іл. 4).

Іл. 4. Монета із погруддям персоніфікації Сенату і статуєю Зевса Лідійського, Сарди (BMC 62–63; GRPC Lydia 265)

З монетного двору в Сардах походили монети з погруддями більшості імператорів з династії Юліїв – Клавдіїв, Антоніїв, Северів. Але тільки на монетах з погруддям Августа, Клодія Альбіна, Юлії Домни, Елагабала, Максиміна, Гордіана III, Філіпа I та Філіпа II, серед інших божеств, ми бачимо статую Зевса Лідійського.

Як і у випадку багатьох монетних дворів, першим правителем Римської держави, чиє погруддя було вміщено на монетах провінції, став Октавіан Август. Це відбулось за часів магістратури Діодора Гермофіла, а навколо погруддя вміщено легенду ΣΕΒΑΣΤΟΣ (грецький спосіб передати факт надання божественних почестей імператору) (іл. 5).

Іл. 5. Монета із погруддям Октавіана Августа та статуєю Зевса Лідійського (BMC 97; SNG Cop 514)

Починаючи з монет Клодія Альбіна навколо статуї Зевса вміщувалась легенда про дворазове надання Сардам права некорату – $\Sigma\alpha\rho\delta\iota\alpha\lambda\omicron\upsilon\alpha\varsigma \Delta\iota\varsigma \text{ ΝΕΩΚΟΡΩΝ}$. Неокорат (“ранг” або “гідність”), надана сенатом під час Римської імперії деяким містам Азії, які будували храми для поклоніння імператорам або встановлювали культу членів імператорської родини. Рівень конкуренції в містах, які змагалися за статус некорату, бачимо з історії, описаної Тацитом (Ann. IV. 55–56), де дванадцять міст змагалися за будівництво храму некорату для Тіберія. Архітектура, фестивалі, написи, монети та історії посольств до Риму відображають конкуренцію за престиж між містами римського Сходу. Отримання статусу некорату було достатньою підставою самореклами та підкреслення значення міста, однак у Сардах відбувається цікава річ – практично до II ст. н. е. магістрати неохоче афішували цей факт. Згадка про другий некорат в легенді з погруддями реальних історичних осіб є дуже важливою, оскільки допомагає звузити хронологію подій (дата першого некорату досі невідома) (Evans, 2015, p. 487).

Наведена монета важлива і легендою, яка називає титулатуру Клодія $\text{ΚΛΩ ΣΕΠΤΙ ΑΛΒΕΙΝΟΣ ΚΑΙΣΑΡ}$ (іл. 6). Важливо, що лише два лідійських міста в провінції карбували монету з його погруддям – Саїтта (з статуєю Афродіти) та Сарди (іншу монету прикрашає статуя Тюхе).

Іл. 6. Монета із погруддям Клодія Альбіна та статуєю Зевса Лідійського (GRPC Lydia, 466)

Періодом правління Максимінуса I датується медальйон з Сард, датований 235–238 рр. н. е. (іл. 7). Велика площа поверхні дала змогу вмістити композицію про Геракла з палицею, який веде до палаючого вівтаря горбатого бика. За вівтарем видніється статуя Зевса Лідійського. На циліндричній базі колони в три лінійки написано ZEYC-LYDI-OC . Споруду вівтаря оздоблено трьома каріатидами, а у вогні видніються голови чотирьох биків. Композицію завершує легенда зі згадкою імені магістрата Менестратіаноса та вказівкою на подвійний некорат Сард.

Ил. 7. Медальйон із Сард зі складною сценою жертвоприношення біля статуї Зевса Лідійського (GRPC Lydia 635)

Серед проаналізованих монет немає зображень статуї бога в інтер'єрі храму і можна припустити, що окремої святині бога не існувало. З іншого боку, про те, що культовий центр Зевса в Сардах, можливо, був розташований у святилищі Артеміді або поблизу нього вказують два грецькі написи римського періоду, які були знайдені в цьому святилищі та поблизу нього. У написах згадано святилище або храм (hieron, героон) Зевса, Охоронця міста (Поля) та Артеміді (Buckler, Robinson. 19, 23, no. 8.133), а також статую Зевса, встановлену за часів правління перського царя Артаксеркса (Crawford H. Greenewalt).

Серед інших лідійських міст Зевс Лідійський присутній у карбуванні Сали. Однак ці монети є доволі однотипними, показують культову статую бога з орлом та скіпетром у руках. Складається враження, що магістрати Сали користувались уніфікованим монетним штампом, не вносячи чогось індивідуального, окрім згадки про етнікон. Тим не менше, ці монети, по-перше, дають нам ширший, у порівнянні з іншими містами, список імператорів та членів їхньої родини (Зевс Лідійський найчастіше зустрічається на монетах з погруддями імператорів – Доміціана, Траяна, Адріана, Марка Аврелія, Септимія Севера, Юлії Домни, Гети та Елагабала). По-друге, саме завдяки монетам з Зевсом Лідійським ми довідуємось, що в часи правління Доміціана місто мало назву Доміціанополіс (в легенді вказувалась подвійна ідентифікація як ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ ΣΑΛΗΝΩΝ), і ця особливість опісля зникла.

Примітно, що в часи правління імператора Траяна, в Сала починається карбування напівавтономної монети. Вони здебільшого стосувались пошанування демосу чи сенату (у тому числа з легендою ΘΕΟΝ ΣΥΝΚΛΑΝΤΟΝ) у поєднанні з Кібелою, Діонісом, Гермесом тощо. Однак два випуски монет містять статую Зевса Лідійського (BMC 4; GRPC Lydia 5). Виключно сенату присвячені монети з Далдіс-Флавіополіс. Такою цікавинкою є монета цього міста (GRPC Lydia 5), датована часами династії Флавіїв. Ініціатором карбування став магістрат Тит Флавій Цезар (Titus Flavius Caesar). Серед

імен інших магістратів I ст. н. е. в регіоні такий приклад римської номенклатури є рідше виключенням. Виходячи з імен, більшість магістратів були представниками грецької місцевої еліти, а Далдіс не був центральним містом провінції чи центром економічного життя, щоб очікувати якихось перспектив людині з романізованої родини чи римському громадянину. Можливо саме ці магістрати Тиберій Клавдій Гілас та Тит Флавій Цезар були посадовцями, присланими чи обраними в моменті перейменування Далдіс на Флавіополіс. Хоча на монетах ніколи не зазначався такий етнікон – виключно ΔΑΛΔΙΑΝΩΝ чи ΔΑΛΔΙ. Для Далдіс традиція вміщення статуї Зевса послідовно продовжувалась у карбуванні імператорів Траяна, Адріана, Коммода.

В Меонії невеличкі випуски напівавтономних монет зі статуєю Зевса Лідійського на пошану демоса датуються часом правління імператора Адріана. Також статую зображено на монетах з погруддями Каракалли, Гети, Александра Севера. На монеті із погруддям Каракалли є композиція “комунікації” чи “взаємодії” Зевса Лідійського та Кори (іл. 8). Зважаючи на датування монети та архаїчність представлення божества, ця композиція відображає традицію звернення до міфічних коренів.

Іл. 8. Монета із Меонії з погруддям Каракалли та статуями Зевса Лідійського та Кори (GRPC Lydia 134)

Сцену вшанування імператором Зевса Лідійського чи пошук благословення у бога Септимієм Севером увіковічено в монетах з Атталеї з погруддям Каракалли. Імператор показаний з патерою та скіпетром перед вітварем і статуєю Зевса Лідійського (іл. 9).

Найпізніше Зевс Лідійський показаний на монетах Валеріана II з міста Багіс, що говорить про довгу традицію вшанування бога в суспільстві міст провінції Азія.

Підсумком аналізу значення монет із постаттю Зевса Лідійського можна вважати знайдений під порогом одного з будинку в Сардах вотивного приношення, що складалось з кількох керамічних посудин, яйця, бронзових цвяхів та монети. Практика закладання оберегів від нещастя та злих духів була добре відомою у стародавні часи

Іл. 9. Монета із Атталей з погруддям Каракалли та постаттю імператора перед статуєю Зевса Лідійського (GRPC Lydia 59)

в різних культурах. Сарди дуже постраждали внаслідок землетрусу 17 р. н. е. і без допомоги імператора Тиберія навряд чи змогли б відбудуватись. Як запоруку від подальших нещасть і залишено цей дар (іл. 10). Так чи інакше, з усього асортименту актуальних платіжних місцевих засобів в Сардах, для приношення, вибрано монету із Зевсом Лідійським (Gannon, 2014). Не виключено, що все ж таки опікунча роль бога і стала вирішальним фактором при цьому.

*Іл. 10. Дві керамічні миски з кількома бронзовими предметами. Яйцем та монетою з зображенням Зевса Лідійського з Сард
(<https://www.livescience.com/42516-demon-traps-ancient-sardis-photos.html>)*

Таким чином, релігійні уявлення греків не можна вивчати виключно за відомостями оповідань і міфів, де боги мають більш “особисту форму”. Силу та статус божественної сили можна досягнути через пантеони різних міст, де вони супроводжувались культовими епітетами (Еко, 2015, с. 519) та індивідуальними ознаками. Саме тому вивчення постаті Зевса Лідійського дає важливі відомості для реконструкції грецького політеїзму.

В системі вірувань та щоденних практик мешканців Лідії римського часу локальний варіант Зевса посідав певну роль. Літературні джерела містять мало інформації про особливості його культу. Також нам не відомі його міфологічна історія та родинні зв'язки. Хоча в написах його називають Лідійським, проте не всі міста регіону мають свідчення поширення культу. Міста, в яких карбувались монети зі згадкою про Зевса Лідійського лежали на схилах гірських пасів Тмола (Сарди, Агталея), Сипілума (Магnezія) та Катакекаумени (Меонія, Сала, Далдіс, Багіс тощо) і власне для останньої групи міст, з огляду на географічні особливості, більш зрозумілою є тяглість культу Зевса Лідійського. Однак основним джерелом для реконструкції постаті бога є матеріали з Сард. Іншим важливим висновком є те, що Зевс Лідійський належав до категорії місцевих божеств, які в епоху династії Антонінів, а особливо Северів стали активно з'являтися на монетах у поєднанні із важливими для римського світу явищами. Здебільшого була поширеною практика показу статуї бога з орлом та скіпетром в руках, а на монетах з погруддям Зевса можна найчастіше побачити погруддя Тюхе. Цей тандем був важливим втіленням ідеї самостійності міст провінції та збереження переважно грецької ідентичності навіть через кілька століть після входження до складу римської держави. Оскільки гроші завжди виконували репрезентаційну функцію, то факт зображення статуї Зевса Лідійського на монетах з легендою про подвійний неокорат (право здійснення імператорського культу) в Сардах теж свідчив про статус бога. Оскільки розквіт карбування монет з постатями місцевих божеств в містах провінції настає в I–II ст. н. е. і належав до функцій місцевих еліт, то аналіз імен магістратів показує ступінь романізації цих еліт. Міста Лідії, де поширена практика вміщення Зевса Лідійського окрім Сард, не були центрами інтенсивного міжкультурного обміну і торгівлі, тому інформація з легенд монет є вкрай цінною. Часто можемо бачити, що при збереженні питомо грецьких імен вживається тричасна римська система їх подання із романізованим чи римським номеном. Отже, нумізматичні матеріали та результати археологічних досліджень останнього десятиліття дозволяє переглянути теорії щодо постаті цього малоазійського варіанту загальногрецького божества.

1. Баукова, А. (2022). “Бог, якого вшановували лідійці”. Культурні трансформації в образі Зевса Лідійського. *XXV Сходознавчі читання А. Кримського*: матеріали міжнародної наукової конференції, 10 листопада 2022 р., 12–13. Київ: Львів –Торунь: Liha-Pres.

2. Еко, Умберто (ред.). (2015). *Історія європейської цивілізації. Греція*, пер. з італ. О. В. Смітїна та ін. Харків: Фоліо.

3. Корнелій, Тацит. (2013). *Аннали*. Київ: Український письменник.

4. Ксенофонт. (1986). *Анабазис*, пер. з давньогр. М. Соневицький. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто.

5. BMC: Mattingly, H., Carson, R. (1923). *Coins of the Roman Empire in the British Museum*. London.
6. Buckler, W. H., Robinson, D. M. (1932). *Sardis VII: Greek and Latin Inscriptions*, Part 1. Publications of the American Society for the Excavation of Sardis. Leiden: E. J. Brill. https://omphale.arthistory.wisc.edu/pdf/Sardis_7.1.pdf
7. Crawford, H. Greenewalt, jr. The Gods of Lydia. *The Lydians and their World*. https://sardisexpedition.org/en/essays/latw-greenewalt-gods-of-lydia#note_5
8. Evans, Jane. (2015). The Third Neokorate of Sardis in Light of a New Coin Type Found in Sardis. *FIDES: Contributions to Numismatics in Honor of Richard B. Witschonke*.
9. Gannon, M. (2014). *Images: Digging Up Demon Traps in Ancient Sardis*. <https://www.live-science.com/42516-demon-traps-ancient-sardis-photos.html>
10. GRPS Lydia. – Kurth, D. (2020). *Greek and Roman Provincial Coins – Lydia*. Istanbul.
11. Johannes, Lydus. (2013). *De Mensibus*, translated by Mischa Hooker for Roger Pearse. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Lydus/4/April*.html
12. Mały słownik kultury antycznej: Grecja, Rzym. (1962). Warszawa: “Wiedza Powszechna”.
13. Métraux Guy, P. R. (1971). *American Journal of Archaeology*, 75, 2 (Apr., 1971), 155–159.
14. *Odes. Pindar*. Diane Arnson Svarlien ed. 1990. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0162%3Abook%3DO.%3Apoem%3D12>
15. Otto, W. F. (2022). *Bogowie Grecji. Obraz boskości w zwierciadle greckiego ducha*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
16. Papadimitropoulos, L. (2019). Pindar’s Olympian 12: Hopes, Reversals of Fortune and Truth. *Revue des études anciennes*, 121(1), 19–26. <https://hal.science/hal-02291687v1/document>

References

1. Baukova, A. (2022). “Bog, ktorogo vshanovuvaly lidiycy”. Kulturni transformacii v obrazie Zeusa Lidijskogo [“The God Honored by the Lydians.” Cultural Transformations in the Image of Lydian Zeus]. *Skhodoznavchi chytannia A. Krymskoho: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*, 10 lystopada 2022 r., 12–13. Kyiv-Lviv-Torun (in Ukrainian).
2. Eko, Umberto (Ed.). (2015). *Istoria davnioGRECKOJ cyvilizacii. Grecija*. Kharkiv (in Ukrainian).
3. Kornelii, Tacyt. (2013). *Annaly*. Kyiv (in Ukrainian).
4. Ksenofont. (1986). *Anabazys*, per. z per. z davnogr. M. Sonwvyckij. New York – Paris – Toronto (in Ukrainian).
5. Mattingly, H., Carson, R. (1923). *Coins of the Roman Empire in the British Museum*. London (in English).
6. Buckler, W. H., Robinson, D. M. (1932). *Sardis VII: Greek and Latin Inscriptions*, Part 1. Publications of the American Society for the Excavation of Sardis. Leiden: E. J. Brill https://omphale.arthistory.wisc.edu/pdf/Sardis_7.1.pdf (in English).
7. Crawford, H. Greenewalt, jr. (2010). The Gods of Lydia. *The Lydians and their World*. https://sardisexpedition.org/en/essays/latw-greenewalt-gods-of-lydia#note_5 (in English).
8. Evans, Jane. (2015). The Third Neokorate of Sardis in Light of a New Coin Type Found in Sardis. *FIDES: Contributions to Numismatics in Honor of Richard B. Witschonke* (in English).

9. Gannon, Megan. (2014). *Images: Digging Up Demon Traps in Ancient Sardis*. <https://www.livescience.com/42516-demon-traps-ancient-sardis-photos.html> (in English).
10. GRPS Lydia. – Kurth D. (2020). *Greek and Roman Provincial Coins – Lydia*. Istanbul (in English).
11. Johannes, Lydus. (2013). *De Mensibus, translated by Mischa Hooker for Roger Pearse*. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Lydus/4/April*.html (in English).
12. *Mały słownik kultury antycznej: Grecja, Rzym*. (1962). Warszawa (in Polish).
13. Métraux Guy, P. R. (1971) *American Journal of Archaeology*, 75, 2 (Apr., 1971), 155–159 (in English).
14. *Odes. Pindar*. Diane Arnson Svarlien ed. 1990. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0162%3Abook%3DO.%3Apoem%3D12> (in English).
15. Otto, W. F. (2022). *Bogowie Grecji. Obraz boskości w zwierciadle greckiego ducha*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (in Polish).
16. Papadimitropoulos, L. (2019). Pindar’s Olympian 12: Hopes, Reversals of Fortune and Truth. *Revue des études anciennes*, 121(1), 19–26. <https://hal.science/hal-02291687v1/document> (in English).